

Napló és feljegyzések II.

B. Szabó György

1960. január 20.

A feketekeretes szemüveget viselő férfi az asztal mellett ült és a szemben álló falat nézte a szobájában: hegyek és völgyek, kráterek és kutak, szeszélyesen kanyargó országutak és váratlanul felbukkanó és nyomtalanul eltűnő gyalogösvények, terméskőből emelt kerítések váltották egymást, s minden sárga volt és mozdatlan, egyetlen élőlény nélkül; az apró, korcsnövésű, senyvedő bokrok is mintha egy erőszakos kéz irtotta volna ki az éjszaka folyamán, az olajfák sem fordultak esdeklőn és ségélykérően az ég felé. — Itt, itt kell lennie a vérnyomoknak! — mondta a szemüveges férfi, s tájékozódni próbált: igen, az országút bal kéz felől volt, de jó távol az egyre ereszkedő lapályos völgy enyhén befelé hajló és egyre szűkülő torkolatától, ahonnan, éjszaka, úgy tűnt, mintha az országút a csillagokra támaszkodna alvás közben; három párhuzamosan futó, terméskőből épült alacsony kerítésre emlékezett még, s arra a rézs-

út elhúzódó magasabb kőfalra, amihez egy régen használt ösvény vezetett, ezt tapogatta ki *akkor* lassú, óvatos léptekkel (az egység valamennyi tagja könnyű filcpapucsot hordott, mert a köves-sziklás terep egy hét alatt elfogyasztotta a leg-erősebb szögestalpú katonai bőrbakancsot), izzadt, vizes inge testére tapadt, állandóan érezte a saját bűzét és a mellette lépkedő nyögő és reszkető bábaasszony kövér, rengő testének kipárolgását, s ez a makacsul terjengő aludttej-szag, mintha láthatatlan burka lett volna ennek az izzadó, remegő, puha és formátlan testnek, védője, de egyben áruője is; ezt a szagot érezte, amikor a testes bábaasszonyt és sovány aprótermetű férjét ott, a kőfal előtt, közvetlen közelről, pisztollyal tarkónlőtték, hangfogó pisztolyból, óvatosságból, noha tudák, az olasz járőrök sohasem cirkálnak éjszaka s még véletlenül sem indulnának a lövések irányába, s akkor ez a szag még az égett hús és átható vizelet szaggal vegyült (valószínűleg az asszony útközben is

összevizelhetette magát), pedig ekkor már nem is volt asszony (a zseblámpa fehér fénykarikája csak egy pillanatra villant fel, hogy ellenőrizze a kivégzés végrehajtását), hanem nyári rövidujjú selyemruhába burkolt véres hústömeg, hússal telt batyu, amit valaki ott felejtett a kőfal tövében. Azonnal indultak tovább: a levegő fülledt volt, a sziklák forró lélegzetét érezték; a tenger felől még nem indult el az annyira áhított éjszakai hűvösség. Sietniök kellett, még sötétben elérni a nagy kikötővárost, biztonságba helyezni virradat előtt a központból érkező elvtársnőt, aki hallgatagon lépkedett köztük, a négy férfi között, a fekete szövetből készült kosztümjében, kontybaszedett ősz hajával, szemüvegével, ódivatú, magasszárú fűzős cipőjével inkább látszott egy távoli olasz határfalucska tanítónőjének, mint az illegális mozgalom veze'dőjének. S most itt ül ebben a szobában, nézi a falat, vagy az apró cselédszoba tenyérszerű ablakán át a szennyes udvar egy részét, két pisztoly előtte az asztalon, minden porcikájuk zsiros elégedettségtől ragyog: hat napja mást sem tet', mint a revolvereket tisztogatta, ki sem mozdult. A mellette lévő szobában a fekete kosztümös „tanítónő”, a kézimunkázó nők állhatatos makacsságával és határtalan türelmével bogozza ki az egy hete lebukott helyi pártszervezet összekuszált szálait és máris fúrge mozdulatokkal igazítja helyre a hibát: férfiak és nők jönnek hozzá (a falon keresztül hallotta a beszélgetéseket, bár a szavakat nem vehette ki), már hat napja folyik ez a járás-kelés, minden percben nyakukon lehetnek a prefektura emberei, még ebben a milliós kikötővárosban is feltűnhet ennek a négvemeletes bérháznak szokatlan emberforgalma (tud'a, hogy két társa a szembenlévő házak egy-egy magánlakásának az ablakában állnak éjjel nappal és géppisztolyokkal felszerelve őrzik a ház utcai bejáratát, míg a harmadik az udvar végében álló ház-mesterlakásban a szomszédos utcára vezető és a visszavonulást biztosító

kijáratot őrzik, s talán valamennyien türelmetlenek, mint jómagam is), figyelmeztette erre tegnap este a „tanítónőt”, de az csak ránézett, s szemüveges tekintetében egyszerre annyi nyugalmat és derűt látott megcsillanni, hogy szégyellte magát aggodalmaskodásáért. Ennek a sovány nőnek egész lényéből nyugalom és biztonság áradt; gyermekkorában érzett csak hasonlót édesanyja közelében, de már tudta, ha felnő az ember ez az illúzió is szertefoszlik: az anya támogatásra szoruló, védelmet és biztonságot kereső öregasszony. Milyen furcsa, erre eddig sohasem gondolt: anyja jutott eszébe, akivel egy hónappal ezelőtt találkozott, menetelés közben, véletlenül, felszabadított területen, és az öccsével is, ugyanakkor és ugyanott. Egysége már két napja pihent egy faluban, amikor egy délelőtt szembetalálkozott az utcán öccsével, egyikük sem volt aznap szolgálatban, akkor már egy éve nem látták egymást, tudták, hogy az apjukat az olaszok letartóztatták, koncentrációs táborba hurcolták és valahol Firenze közelében van, s azt is, hogy anyjuknak sikerült elrejtőznie és valószínűleg felszabadított területre jutott. Délben egy fáradt, lerongyolódott és megtizedelt egység vonult be sebesültjeivel együtt a faluba, ők még az utcán álltak, beszélgetve, s hirtelen és egyszerre fedezték fel a menetelő harcosok között ősz édesanyjukat, amint fáradtan, megviselten, barna téli kosztümben (a hegyek között még május közepén is hideg volt) menetelt a csapatban, és egyszerre ugrottak hozzá és ölelték át síró anyjukat, aki egyre csak azt hajtogatta nevető-könnyes arccal: — Gyerekeim, tetves vagyok, gyerekeim, tetves vagyok, gyerekeim... S akkor elvitték a fertőtlenítőbe, a fűrdőben • fehérműt szereztek, meleg katonaköpenyt, s három napig együtt voltak. Azóta sem látta őket, semmit sem tud róluk, de valahogy másként gondol anyjára: tehetetlen, gyámoltásra szoruló síró-nevető idős nőt lát ülni egy asztalnál, tiszta alsóruhában, katonaköpenybe burkolva, vár-

ja a fertőtlenítőből visszaérkező téli barna kosztümjét, az egyetlen meleg ruhadarabját (amikor a barna rongyra hasonlító fertőtlenített koszum megérkezett, alig tudták lecsillapítani kétségbeesett, fel-feltörő zokogását), s miközben sűrűfésűvel fésülgeti öszülő haját, nyugtalan, kutató tekintettel figyeli az asztalra terített papírdarabot: mozog-e azon valami. Hallgata a szomszéd szobából átszűrődő beszélgetést, honnan ez a nagy nyugalom ebben az ősz sovány aszszonyban, ez a biztonság, mintha nem is egy ellenséges város kellős közepén, hanem valami békebeli tanító-lakás álmosító délutáni csendjében ülne, ráérő egykedvűséggel (ez az egykedvű nyugalom lepte meg akkor is, amikor a bábaasszony és férje fellett ítélték: hónapokon át kettős szerepet játszottak, az olaszok be-sűgői voltak, amit mindketten be-smertek, s akkor ez a sovány, törékeny termetű, őszhajú „tanítónő” halk, alig egy fokkal emeltebb hangon mondta: — Halált érdemelnek mindketten, ne vesztegessük az időt! S ezzel felállt és kiment), s most is, mintha kézimunkázna, nem pedig a lebukott helyi pártszervezet ügyeit intézné (csak két nap múlva, amikor visszaérkeztek a felszabadított területre, akkor tudta meg, hogy a kikötőváros reorganizált pártszervezete nyolcvanhat taggal és százhuszonhárom ifjúmunkással újra működik, és akkor megdöbbenette ez az eredmény). Valaki hirtelen rányitotta az ajtót, felugrot, kapkodva kereste az asztalon heverő pisztolyokat, csak a töltőtoll bőrtokja akadt a kezébe, egy fehérköpenyes nő lépett be: — Kér aludtjejet, tanár úr? — kérdezte. Ki ez a nő, mit akar, arca ismerős, de hol láttam már, aludtjei, mi az (a bábaasszony aludtjei-szagú volt, de miért volt olyan szagú), miért van ez a nő fehér köpenyben, árulás, itt az olaszok, de miért nem jeleztek, miért nem lőttek az ablaknál őrködő gép-pisztolyos elvtársak. — Tegnap mondta tanár úr, hogy uzsonnára aludtjejet szeretne — mondta az ápolónő — hoztam kenyeret is — foly-

tatta — itt hagyom. — Nem kell — mondta ekkor halkan, váratlanul a feketekeretes szemüvegű férfi — annak a bábaasszonynak is aludtjei szaga volt, a vérnyomokat sem találom a fal tövében, pedig emlékszem, a kövek is véresek voltak a zseblámpa világánál. Az ápolónő ránézett, megfordult, s halkan betette maga mögött az ajtót. Tegnap, tegnap, s most nem tudott visszaemlékezni a tegnapi napra, a tegnapelőttire sem, az azelőttire sem: érezte, valami fehér folyadék tetején úszik és fulladás környékezi. Kenyér, kenyér, s nem emlékezett milyen is a kenyér. A töltőtoll bőrtokját lassú mozdulattal visszatette az asztalra. Nem emlékezett miért vette magához és miért szorongatta olyan görcsösen a jobb kezében.

(A felszabadulás óta jelentős lépést tettünk a jugoszláv népek irodalmának megismerésében: számos lefordított könyv, sok értékes elbeszélés, vers, tanulmány jelent meg fordításban, s a tekintélyes színi kritika, könyvismertetés, beszámoló és tanulmány a jugoszláv népek irodalmáról folyóiratunkban és lapjaink hasábjain arról tanuskodik, hogy az elmúlt másfél évtized alatt a magyar irodalom hazánkban megértette és magabafogadta a legkiválóbb jugoszláv alkotóművészek gondolatait, érzéseit, és azt a humánusmot, amit a legjelesebb alkotásuk magukban foglalnak. S ugyanakkor, a nyelvi elkülönülés ellenére, irodalmunk ma már szerves része a jugoszláv irodalomnak, s ez a tény irodalmunk felnövekedésének, kibontakozásának, megerősödésének nemcsak eredménye, hanem feltétele is. Nemcsak megérti és visszhangozza a jugoszláv kultúra üzenetét, hanem az egyenrangú népek szabad közösségében, alkotói által maga is üzen: s minél jobban öntudatára ébred sajátos helyének és szerepének, annál gyorsabban igyekszik megszabadulni mindentől, ami irodalmi provincializmus, s tudatos, a nyelvi elkülönülés ellenére, arra törekszik majd, hogy üzenetét a jugoszláv népek kö-

zössége visszhangozza. Irodalmunk nagykorúságának a pillanatai ezek, és ránk vár, kötelességünk felmérni ennek a pillanatnak jelentőségét, fontosságát, súlyát: feladatainkat és szerepünket.

Mi sokszor hajlamosak voltunk arra, hogy helyzetünket és szerepünket félreértsük, feladatkörünket leszűkítsük, eredményeinket lebecsüljük, bagatellizáljuk. Az ilyen viszonyulásnak számtalan külső látható megnyilatkozása van, de vannak belső, rejtett, fel nem fedett, lényegében tisztázatlan, de elevenen élő és esetlegesen ható megnyilvánulásai is; számot vetni azokról, nem feledkezni meg emezekről, kötelességünk a helyzetünk és szerepünk helyes megítélésében.

Nincs szükségünk műszerekre, eleget ahhoz írói lelkiismeretünk is, hogy tiltakozzunk egy olyan szerkesztői koncepció ellen, amely — és talán nem is szerkesztői koncepcióról van szó, hanem egy régen idejét múlt politikai koncepció feltámasztásáról a „tudományosság” és a „tudományos rendszerezés” ürügyén — a Jugoszláv Enciklopédia Magyar irodalom címszavában tízvalahány jugoszláviai magyar író névszerinti felsorolásával úgy véli, hogy eleget tett hivatásának, kötelességének, a „tudományosság”, a „tudományos rendszerezés” követelményeinek: valahol és valamilyen formában említés történt erről is, panasz, vád nem érhet senkit, az ügyet „ad ac”-a” tehetjük. S most háboroghat a jugoszláviai magyar író lelkiismerete — az elszánderedett „rendszerező” lelkiismerete úgysem háborog, hanem békésen szunnyad —, mert váratlanul és hirtelen „hazátlanná” lett: itt, a Jugoszláv Enciklopédia alapján „magyar író”, amott, a legjobb esetben is, legfeljebb „jugoszláv író”, de valószínűleg és inkább: áruló, revizionista, trockista, tévelygő, dekadens, és dekadens tévelygő, a nyugati burzsoá művészet kritikátlan majmolója és a kritikátlan burzsoá művészet keleti, primitív változtatának „megtestesítője”, aki elfelejtette a nyelvet és a helyes-

írást (nem csoda: „Pistike” a legnépszerűbb olvasmány és a jugoszláviai magyar árulók, dekadensek, tévelygők, revizionisták, trockisták, majmolók és megtestesítők valamennyien és egyenként — „Pistike” nyelvét és stílusbravurjait utánozzák), s magyarul legfeljebb csak dadogni tud. Itt felesleges, amott „nem kívánatos”; itt a „rendszerezés” alapján idegen, amott a „rendszerezés” alapján ismeretlen, „persona non grata”, s létezéséről legjobb hallgatni, hallgatni mélyen és állhatatosan.

Igy legalább zavar és félreértés sem támadhat.

S háborog a jugoszláviai magyar író lelkiismerete; hazijában szímkivettett és szímkivetettségben ellenség lett: a nyelv alapján idegen, világnézete alapján pedig „eretnek”.

De a háborgás csak egy pillanatot tart, mert a következő pillanatban már kezdetét veszi az eszmélés: helyzetét és feladatait mérlegeli, feladatait, melyeket helyzete és szerepe ró-
nak rá és jelölnek ki.)

Ma délután körülbástyáztam magam a rajzokkal: két esztendő eredményeit szemlélem egyszerre. Távol a rajzok születési helyétől, a környezetétől, s talán már érzelmileg is túljutva magábanézés gyötrelmeim; a rajzok nem ismerik a retusálás műveletét és ellenszegülnek mindenféle belemagyarázási kísérletnek, nem tűrik az utólagos mentegetődzést és ellentmondanak az okoskodásnak: egyszeri, meg nem ismételt, végleges, befejezett és meg nem másítható kísérlet valamennyi az idő rögzítésére a soha vissza nem téro pillanat megragadása a fuldokló kétségbeesett mozdulatának minden sutaságával. Az anyag átélése és az anyagi világ mélyebb, személyesebb, de ugyanakkor elvont értelmezése és kifejezése. A valósággal való érintkezésben így jut szerep a technológiai folyamatnak is: a szerzőszám, az anyag, az eszközök használata. A bennük rejlő lehetőségek kifejtése, az általuk megvalósítható kifejezőmódok nyugtalan, állhatatos végigpróbálása eleve tiltakozás az elmúlás ellen, amelynek értelmet, feszültséget a bennünk élő fejlődő, terebélyesedő halál kölcsönöz, akkor is ha ennek nem vagyunk tudatában.

Amikor első este láttalak és néhány barátságos és közömbös szót váltottunk a balkonon át az új szomszédság nevében, kilenc óra felé járt az idő, vártuk a fekvést jelző szirénázást és az éjszakai ügyeletes ápolónőt, aki barátságosan jóéjszakát mond és könyörtelenül eloltja az égő lámpákat, május volt, az ablakon át a sötétben is ágyunkhoz talált a szellőháton lovagoló erdő: sudár, fekete fenyőfák és illatos páfrányok vetek körül bennünket éjszaka, álmaink egyszerre nyugtalanok lettek és összefüggés telenek, még nem sejtettem, hogy ennyit gondolok rád, esténként és napközben is, pedig csak egy fal választ el bennünket egymástól és bármikor szót válthatnánk. *Azóta* már tudom, hogy ez a fal közöttünk jelkép is, valóság is; hallom mocorgásodat a szomszéd szobában: megcsikordul az ágy, zubog a vízcsap, a szekrényajtó nyílik, most szobatársadnak mondtál valamit, az olasz nőnek, aki minden éjszaka száz kacatot húz magára és csuromvizesen ébred reggel, s ez a savanykás izzadtságod kiszellőzhetetlenül ott lebeg a szobában, az olasz nő ócska parfümje reménytelenül harcol ezzel a csípős és állhatatosan felülkerekedő hónalj-szaggal, s tudom, hogy ez a szag számodra megmegújuló és egyre elviselhetlenebb testi és lelki szenvedést jelent. De nem gondolok rád részvétellel, mint *eddig*: idegen vagy, rejtélyes ismeretlen lettél, félelem, utálat, megmagyarázhatatlan szorongás fog el, ha rád gondolok, mint *akkor este*, amikor begörcsülő derékkaled feküdtél itt a szobám padlóján, előttem, egész testedet tépte cibálta az a furcsa, nyöszörgő sírás, s ez a szűkölésre emlékeztető hang megdöbbenett, remegni kezdtem, alig tudtam elvánszorogni az ágyamig, ruhástól belefeküdtem, még a házcipőmet sem vettem le, fejemre húztam a paplant, hányhatnékom volt, de csak nyeltem a nyálam, szívem hangosan dörömbölt, a mellkas rácsai között látni véltem

húspiros vergődését. aztán fázni kezdtem és mintha minden levegő kifogyott volna körülöttem, gyorsan, kapkodva lélegeztem, s amikor nyílt az ajtó, s a paplan alól láttam, emint csendesen behúzó magad mögött, nem éreztem megkönnyebbülést. Mintha az ijedtség elnyomta volna a félelmet bennem addig, s most szabadjára engedték: hirtelen minden idegen lett körülöttem, a tárgyak megmerevedtek, éreztem a fa, a vas, a gyapjú *anyagát*, az anyag közömbös részvétlenségét, bosszúálló kajánosságát az emberrel szemben, aki rab-ságba kényszerítette őket, formák közé szorította áradásukat. használati tárggyá züllesztve lé'ezésüket: a szobám egyszerre ismeretlen lett, embertelen, rideg, fenyegető, a megszokott rend eltűnt, a meghittségnek nyoma veszett, a butorrak'árak merev személytelenségével néztek rám a tegnap még ismerős tárgyak, a szűkölő sírás is megszűnt, a csendet tápintani lehetett: hideg, nyálkás tápintású volt. Csak kétszer éreztem a fizikai félelemnek ezt a fajtáját: egyszer, amikor egy nyári sétámon rámeleledett az erdőben és csak három órai keresés után találtam meg a haza vezető ösvényt: sírosan vergődtem tüskés, véget nem érő bokorindák között, vízgyűjtők kavicsos sárában bukdácsoltam, gyökerek állták utamat s váratlanul felegvenesedő fekete, érdes, fanyarillatú fatörzsek, szúrósujjú apró bokrok simogatták a lábom szárát, a szoknyámba kapaszkodtak, cibáltak. fáradt voltam és véres és agyvonytört; a csendes erdő és az idilli nyugalom háborgásá lett: a nyugodt vonalak elnehézültek, a súlytalan lebegés tömeggé lett, a kecsesség terpeszkedésé minősült; a tisztás helyén szakadék állott, a szakadék ösvénynek látszott; az ösvényből véget nem érő bokorinda lett: a dögök visszája mindenütt, amerre csak fordultam, káosz bennem és körülöttem, s akkor rádöbbenem, hogy én eddig az erdőnek csak a *felszínét* láttam, a vonalakat és formákat, s most rá kellett döbbenem, hogy a vonaloknak, formák-

nak *anyaguk van és súlyuk és térfo-gatuk*. S másodszer, amikor az operá-ció-s terem előszobájában álltam. Ta-lán idő előtt kísért ide az fiatal, ügybuzgó ápolónő, várakozni kellett, s egyszerre, váratlanul, kinyílt a mű-tő ajaja és egy pillanatra két fehér-köpenyes orvost láttam, beöltözve, arcukon maszkkal, kötény volt előt-tük fehér viaszosvászonból, amelyen-nel a konyhaasztalt szokták leteríteni, s a kötényükről sűrű cseppekben csur-go't a padlóra a friss vér, egy ápoló-nő, ugyancsak maszkkal az arcán, se-gédkezett körülöttük, vetkőztette ő-ket, úgy látszott, mintha befejezték volna az operációt, s ekkor az ajtó becsukódó't, rosszul lettem, semmire sem tudok visszaemlékezni, de a kép makacsul visszatért, amikor lábado-zó beteg voltam, túl az operáción, éjszakánként felriadtam, a fizikai fé-lelemnek ez a fajtája még ott bujkált bennem, s még napközben is, ha fe-hérköpenyes orvost láttam, mindig a viaszosvászon kötényt kerestem raj-ta, a friss, csorgó vért azon a fehér, síkos, viaszos tapintású kötényen, s bár tudtam az operációról, készül-tem rá, valahogyan mindig arra gon-doltam, magam sem tudom miért, hogy az orvosok hófehér köpenyben vannak az operációs asztal körül, s nem viaszosvászonból készült kö-nyekben, és nem tudtam elképzelni, hogy véremmel beszennyezem a hó-fehér köpenyeket, s ezt sem, hogy vérezni fogok a műtőasztalon. Ezt a fizikai félelmet éreztem *akkor* este újra ott az ágyban, amikor magamra maradtam, s ez támad fel bennem, halványan, de ismét és újra, ha erre visszagondolok.

(A szobám képe tegnap óta semmit sem változott: rajzok a falhoz tá-masztva, a székeken, a padlón, az ágyamon; két esztenőn át önmagam-mal vitatkoztam, s most újra hall-gatom az érveket és az érvelést, már elfogult sem vagyok, s elfogódott sem: már tudom, hogy ezek a rajzok a világhoz való viszonyulásnak egyik lehető megfogalmazása, de nem az egyetlen, s talán nem is a legmeg-felelőbb. Lehet, hogy más anyagban, akár szavakkal, akár a zene nyelvén

könnyebb lett volna kifejezni a fel-gyülemelő, fojtogató élményanyagot: a nyelv eszközeinek ökonómijával, a szavak árnyalatainak alkalmazásával, mondatban való funkciójuknak gon-dos mérlegelésével, a mondatzerke-zetek merész fegyelmezésével, szigori-tásával, amelyet hirtelen megbont, felfogat a közlés áradása, az érzel-mek háborgása, szabálytalanul és formátlanul, ellentmondva megszokás-nak, hagyománynak és törvénynek és mindenfajta számításnak, így köny-nyebb lett volna az előbbi, örökösnek és véglegesnek tűnő nyugalmat és biztonságot felforgatni; vagy zenei nyelven: a nyugodtnak induló témát váratlanul megbontva, hirtelen fel-mutatni a fegyelmezetség átváltását lázadássá, amikor a harmónia a köz-lésrendszerben diszharmóniává minő-sül: új fajta harmóniává, amelynek a meghallása után a régi biztonság-érzetünk egyszerre megszűnik; az ál-landóság változássá lesz, és eddigi nyugalomunknak vége.)

Keresem az okot, mi is történt közöttünk, ki a hibás, a félelemnek, útalatnak és szorongásnak nyomait ku'atom magamban *azóta* is, nap-nap után. En lennék az oka? Túlságosan közel enged'elek magamhoz? Kisajá-títottalak magamnak, vonzódtam hoz-zád? Miért? Nem vagyok barátkozó természet, nem kívánom az új ismeretséget, elég részem van belőle ott-hon, férjem tervező irodát vezet, mérnök, a betonkonstrukciók a spe-cialitása, házunkban egymást érik a látogatók, sokan ott vendégeskednek napokig, üzleti érdek mindehhez jó képet vágni, barátságosnak lenni, a háziasszonyt reprezentálni, nagy a ház, s olyan nehéz megbízható és dol-gozni tudó lányt találni, a múlt év-ben kétszer is meglóptak bennünket a lányok, szóval számomra a szana-tórium pihenőt jelent, ismerőseim mindig megdöbbennek, amikor azt mondom, hogy alig várom, hogy el-mehessek néhány hónapra a szana-tóriumba, pedig így van, szeretem ezt a helyet, már négyszer voltam itt, minden második évben, de kerültem az ismeretségeket, a barátkozást, a nők nem érdekeltek, a férfiak még kevésbé, fáraszt a társalgás, nincs tü-

relmem figyelni: a nők pletykáznak, a férfiak udvarolni akarnak: nem kérek egyikből sem. Nem tudom *ma sem*, miért tettem veled kivételt, miért vonzódtam hozzád: első látásra feltűnt, hogy szép vagy, izléssel öltözködsz, tiszta vagy, ápolt, gondozott, nálam valahol itt kezdődik a nő: megcsodáltam kontybaszedett világosszöke hajadat, finom profilodat, szép metszésű sötét szemeidet, azán ruháidat, cipőidet, táskáidat, kevés ilyen izlésű nővel találkoztam itt, sokszor apróságokon múlik minden; talán nem is izlés, hanem jellem kérdése az öltözködés. S újonc voltál ebben a környezetben, mindig meghatódottságot érezek, ha az újoncok tekintetében úrra felfedezem a bujkáló féltelmet, tudom, első szavukból kitűnik, hogy végzetes tévedés folytán kerültek ide, az „igazi” betegek közé, nap-nap után várják, hogy ezt a tévedést közölni fogja velük az osztályorvos és rögtön kiállítja az elbocsátó levelet: „egészségesen távozott”. Ez a várva várt nap pedig egyre késik, s miközben tanulják a házirendet, kedvetlenek, lehanyagoltak, idegenül mozognak a tárgyak között, széveszlősek a mosdóban, a fürdőszobában, az ebédlőben, magánosan sétálnak a parkban, a folyosókon: aztán átalakulnak: beletörődnek, hogy itt kell maradniuk, változatlanul hiszik, hogy tévedés történt, társaságot találnak maguknak és már nem érzik az időt. Talán a tekintetemben megbúvó félelem és magány húzott hozzád, nem tudom.

(A háború lelküismereű jugoszláviai magyar íróban megindult most az eszmélés folyamata: tudja, hogy ebben az országban nincs egyetlen olyan szöveg, amelyet valamiféle „szentírás” szövegnek kell tekinteni, vakon hinni örök érvényességében, tételeinek egyetlen üdvöztető igazságában és tévedhetetlenségében.

Tudja, hogy az érvelés erejével, a tények felsorakoztatásával és a bizonyítékok felmutatásával cáfolni lehet a téves állításokat, megjellegbezn

hogy a méltatlanul elszenvedett sérelméért valamiféle elégtételt kap és akkor ismét emelt fővel járhat a világban.

De az író nem tekinti magát bűnösnek és a vád ellen nem a jogászok érvelésével, nem a tények felsorolásával és a bizonyítékok hatásosságát fokozó felmutatási sorrenddel él: nem védekezik, hanem vádol.

A „jugoszláviai” magyar író nem geográfiai meghatározást jelent, és nem azt jelzi, hogy a magyar író hol él, a magyarországi magyar író hazájától északra, keletre vagy délre, hanem tartalmat jelent: félre nem érthető módon és meamászthatatlan érvényességgel azt közli, hogy létezik egy magyar irodalom a világon, egy nyelvében magyar és tartalmában jugoszláv irodalom, amely írói által magyar nyelven fejezi ki és szövegezte meg a jugoszláv népek szellemi és művészeti törekvéseinek lényegét, és a jugoszláv népek egyenrangú községeiben szabadon és minden kötöttségtől mentesen fejlődik és valósul meg a jugoszláviai magyar írók műveiben.

S amikor az író ezt így leírta, meglepődik: tizenöt év óta egyetlen jelentős magyar író ebben az országban nem akad, aki ne így érezte volna a magyar író és irodalom szerepét hazánkban. Cikkekre, vitákra, beszélgetésekre emlékezik az író és arra gondol, hogyha mindez még 1948-ig nem is tűnt fel ilyen határozottan és minden vonatkozásában érthetően írónk előtt, akkor megrálgosodott előttünk az azóta eltelt tizenkét év alatt.

S ha valaha és valahol kételkedtek abban, hogy a magyar nyelv nem alkalmas „idegen” tartalma kifejezésére, akkor megérték azt is: a Jugoszláviában kibontakozó forradalmi szocializmus tartalmától nem idegenkedett a magyar nyelv hazánkban: az a tartalom növelte, fejlesztette, erősítette minden hazánkban élő nép nyelvét, a magyarét is. Nézzük meg tegepi önmagunkat, hallgassuk meg tegepi beszélgetésünk nyelvét, s figyeljük mai magunkat és beszédün-

ket: tegnapi és mai nyelvünket és beszédünket hallgatva, nem vagyunk-e képesek már meghallni a holnap hangját is? Tegnap még a szívakat keresték az írók, ma beszélnek, holnap már énekelni fognak!

Az író most restelkedni kezd ön maga és mások előtt, mert elragadta a szónoklás heve, pedig idegenkedik a szónoklatoktól és a hevesség sem tulajdonsága.

S most már az előbbi lendületéből kikökenve, nyugodtan és meggondoltan teszi fel a kérdést: Csak a „rendszerezés elvének” szigorú betartása kényszerítette a szerkesztőt arra, hogy egy címszó alá vegye a „jugoszláviai” magyar irodalmat a „magyarországi” magyar irodalommal? Csak a nyelv alapján? És a tartalmi mozzanatok?)

Igen, gyorsan özszemelegedtünk, sok közös beszédtemánk volt, embe-rekről, zenéről beszélgettünk, könyvekről, Thomas Mann-t olvastunk éjjel-nappal, Félix Krull-t akkor tavasszal küldte el egy bécsi ismerősöm, állandóan együtt voltunk, jó erős fekete éket főztünk nálam, koktéleket gyártottunk, egyéni recept szerint, a barátságosan, vidáman duruzsoló, otthoniasságot és meghittséget árasztó villany-mikszes öröme-re, sok volt a gyümölcs, végigpróbálgattuk a különböző ízeket, a hűvös és hűsítő italok sok fajtáját, különösen a rózsaszínű és fosztló húsú őszibarackot szerettük egy csöppnyi rum és csokoládé ízzel, szerettem benned és meglepett, hogy ingyenc vagy, akár csak az irodalomban, művészetben és a divatban is, s azok az éjszakák voltak a legszebbek, amikor esti villanyoltás után átjöttél hozzám, az ágy szélére ültél, vagy összekuporodva, egy kissé kacéran, s alig egy-két szót szólva, a lábomhoz telepedtél, kortyolgattuk a hús italokat, cigarettáztunk és a sötétben beszélgettünk. S bár minden szabadidőnket együtt töltöttük, a parkban, sétákon, a társalgóban, mindig akadt beszédtemánk éjszaka-kára is.

(Ötvennyolc őszén: éjszakai beszélgetések a halállal, így neveztem el akkor magamban a minden este megismétlődő virrasztást éjfélig, tollal, tussal és fehér rajzlappal felszerelve. Ilyenkor már minden elcsendesült körülöttem, szerettem ezt a csöndet, asztali lámpám erős fehér fényét, a sötét árnyékokat a szobám falain, a tárgyakon, a papír tiszta ragyogását, az új toll ezüstös, tompa csillogását, élességét, anyagának ellenállását, s azt, hogy hibátlanul rögzítem és valószínűleg meg általa a vonalat, amely bennem él és általam veszi el a végtelenbe futó, személytelen jelleget. Utját, szerepét, kanyargását, kihagyásait, és nyugodt pihenőit én határozom meg, hajszálúnom lebegését, nehézkes, súlyos darabosságát, a vonalak egymáshoz való viszonyát, rendszere-t, a fehér felületen betöltendő funkcióját is én jelölöm ki: a fekete tus birtokába veszi a fehér, eddig végtelennek tűnő birodalmat; így készültek a rajzok ötvennyolc őszén. Minden éjszaka új erőpróba volt; a teljes koncentráció ismétlődő megélése, he-teken, hónapokon, éveken át.)

Azóta ezeknek az éjszakai beszélgetéseknek is más lett az ize, hangulata, értelme és jelentése bennem; idegen letél: ismeretlen: ellen-séges éjszakai erdő és fehér viaszos-vászon kötényről lecsorgó vércsepp; a tegnapi nyugalom rettegéssé lett, félelemmé, szorongássá, s nem tudok többé rád gondolni úgy, hogy ne lás-sam újra magam előtt a tükörből el-torzuló arcodat, remegő orrcimpáidat, szelíd tekintetedben a váratlanul feltörő idegen és ismeretlen fénye-ket, mint akkor, amikor ott a mosdó előtt álltam, este, a mosdótál feletti lámpa teljes fényében, az autóbuszozástól megviselten, hajamat igaz-gatva. S újra hallom izgatott hangod-at, sohasem hallottam nálad a hang-nak ezt az ismeretlenül hullámzó re-megését, ahogyan számonkéréd, hol voltam, kivel, mindig váratlanul és hirtelen utazom el, soha nem beszél-lek az utazásról, soha nem hívlak, valakim van a szomszéd városban, találkákra járok. Megdöbentett ez a gyanúsítás, aznap délután valóban együtt voltam egy régi férfiismerő-sömmel, együtt jártunk gimnázium-

ba, három osztállyal felettem járt, kispap volt, suta, esetlen, nyurga le-
gényke, kinőtt, kopottkönyökű feke-
te kabátban járt, lesütött szemmel
vonult el a „lány-pad” mellett, hat
lány volt az osztályban, kisasszony-
kák, emlékszem rövid bundám volt,
magassarkú cipóm és testszinű se-
lyemharisnyám, hatodikos koromban,
egészen véletlenül találkoztunk az
utcán, több mint tíz éve nem láttam,
otthagya a papságot, ügyvéd lett, el-
mentem a lakására, szerelmet vallott,
ésményképe vagyok gimnazista kora
óta, nem szeretem az ügyetlen, fan-
tázia nélküli férfiakat a szerelemben,
és ennek az elrontott délutánnak a
keserű íze még ott élt minden por-
cikámban amikor felcsattanó hangon
tiltakoztam, hogy nem engedem,
hogy beleavatkozzál magánügyeimbe,
a tükörbe nézve mondtam ezt, egy-
szerre látva önmagamát és téged,
mintha önmagammal és árnyékornal
vitáznék, miközben azon gondol-
koztam, honnan is sejtetted, hogy
férfivel voltam. S akkor váratlanul
átkaroltál, a tükörben megcsillant
világosszöke kontybaszedett hajad,
a szádát érzem, a csókot a fülem
mögött, s kétségbeesett suttogásodat
hallottam: — Ne hagyj el, ne hagyj
magamra, szeretlek! Egész testemben
megrázkódtam, *így* engem csak férfi
ölelt és csókolt, undort, érzem,
útálatot, megfordultam, erélyesen el-
löktelek magamtól, térdre estél, fur-
csán begömbülő derékkal hevertél
előttem, testedet valami nyöszörgő,
szűkölő sírás rázta, reszkettem, át-
léptem rajtad, az ágyba zuhantam,
fejemre húztam a takarót, s a pap-
lan alatt befogtam a fületem, hogy
ne halljam ezt a hangot, hányingert
éreztem, szívem mintha szabadulni
akart volna börtönéből, s amikor
nyílt az ajtó és láttam, hogy behúzd
magad mögött, tétova, bizonytalan
mozdulattal, akkor újra, harmadszor
is, feltámadt bennem *az a félelem.*

(Ötvennyolc ószén: aprószemű őszi
eső áztatja a csupasz fákat, az erdei
ösvényeket, az utakat; az erdőre köd
ereszkedik ilyenkor éjszaka, s az őzek
téli vackukat készítik vagy utat té-

vesztve szimatolják a ködöt és a sö-
tétséget. Félévig jártam az erdőt, a
fák eleje érdekelt, a nemes formák
és vonalak játéka és összhangja, s
felfedeztem a pusztulás nyomasztó
élményt: a szerves anyag bomlását,
a szépség halálát. Már túl voltam en-
nek a folyamatnak vázlatos rögzíté-
sén, túl a részletek megfigyelésén és
már nagyon távol attól, hogy ezt az
élményt csak külsőségeiben ragadjam
meg, felületesen; az anyag érdekelt,
a fa anyaga, a *matéria*, amelynek a
belső törvényei szabják meg a nemes
formák és vonalak játékát és össz-
hangját, és végső fokon: a szépség
halálát is. Nézem az első nekifutás
eredményét, az első nyolc rajzot: a
fekete felületek között futkosó haj-
szálfinom vonalakat: a realizációt.)

1960. január 23.

Kedves Barátom!

Nem tudom, ismered-e azt a fel-
szabadultságot, amit olyankor érez az
ember, ha egy kétágyas szobában há-
rom napon át maga marad, mert szo-
batársa három napra hazautazott,
vagy operációra ment, vagy meghalt,
vagy egyszerűen azért maradt üresen
a melletted lévő fekhely, mert le-
endő szobatársad csak tegnap dél-
után kapta meg a szanatóriumi be-
hívót, még akkor este kapkodva pa-
kolta össze a holmiját, elköszönt, az
éjszakai gyorsal indult, s most, ilyen-
kor, koradélután, fáradtan ül egy ká-
véházi asztal mellett, szemeiben még
oit virraszt az éjszaka és ott ragyog
a hajnali hegyoldalak harmatos fé-
nye, s várja az esti autóbust, vala-
mivel kilenc óra előtt már itt lesz,
belép az ajtón, birtokába veszi az ü-
res ágyat melletted és a szobát, mert
abban a pillana ban a régi szobád ké-
pe egyszerre átalakul, mintha egy-
szerre megrázkódná és más alakot öl-
tene magára, akár a mesebeli szörny.
Ismerem ezt az átalakulást, egy éve
vagyok itt, ebben a szobában, öt em-
berrel éltem együtt, éjjel-nappal, öt-
ször változott meg a szoba képe, öt
ember élete, sorsa, története kapcsó-

lódott az enyémhez, s amikor magamra maradok egy-két napig erre a *változásra* készülök fel. Ezek a magányos napok ebben a kétágyas szobában az önmagamba-nézésre kényszerítenek: szeretem ezeket az órákat s irtózom tőlük. Sok időt töltök ilyenkor a tükör előtt, azt az ötvenéves, őszhajú, világoszemű férfiarcot tanulmányozva, amely szembenéz velem. Régen, felvonásközökben, a színházi öltözőmben, ez a magábanzés csak pillanatokig tartott, addig, amíg a sminket rendbehoz am, mert már a szerepre koncentráltam minden figyelmemet, a következő jelenet élt bennem, az a hangulat, amelyet szavaimmal, arcjátékkal és gesztusokkal kell felidézmem, a többi színész segítségével, az összjáték szabályainak tiszteletbentartásával, amikor annak a hangulatnak megteremtéséhez néha egy elcsukló felmondatt is elég, de gyakran egy elhibázott mozdulattal pillanatok alatt leromboljuk a hónapokig tartó színészi erőfeszítés eredményét: a hangulat, amelyet csak precíz összjáték készíthet elő, szertefoszlik, és a pillanat soha vissza nem térően elmúlik: a játék valóságga lesz és a valóság játékká silányul: az illúzió megszűnik. Vizsgálom ezt az idős férfiarcot és fáradt, keserű vonásokat fedezek fel rajta: a szeme sarkában egyre több az apró ránc, a szájszögletben mind jobban kiütözik a kiábrándultság fanyarsága és tekintetében egykedvűség van: a láng elhamvadt, a fények kialudtak és csupán a kutató kíváncsisága ágaskodik fel néha benne, hidegen, személytelenül, és minden szenvedély nélkül. *Ezt* az arcomat, nem ismeri a világ, ezt csak ilyen magános pillanatokban mutatom meg önmagamnak, még alvás közben is eltitkolom, ha valaki itt él mellettem, és az öt szobatársam közül, akikkel hónapokon át együtt éltem, egyiknek sem sikerült ezt az arcot megpillantania. Mind az öt előtt más szerepet játszottam, egészen elütő, egymástól eltérő és egymásnak ellentmondó jellemek és alakítások voltak ezek, s megkönnyítette a dolgomat, hogy

amikor személyi adataimat felvételtek „tisztviselőnek” írtak be, ez akkor elkeserített, hisz a disznófelvásárló is tisztviselő, a könyvelő is, a tanító is; legyen hát a színész is „tisztviselő”! S ez az apróság, ez a kis összeütközés a hivatalnok-logikával, amely számnak tekintti az embert, adatnak, rubrika-anyagnak, kiváltotta belőlem az ellenálásnak egy különös fajtáját, a szakmai gögnek és a sértett művészi önérzetnek ezt a furcsa bosszúját: a „tisztviselő”-szerepet öt változatban játszottam el a szobatársaim előtt, s mindegyikük elhitte hogy az vagyok, akit alakítok. Fárasztó és izgató játék volt: készítettem a szerepekre, részlettanulmányokat végeztem, ezernyi apró megfigyelésből állítottam össze a jellemeket, kis jeleneteket dolgoztam ki és játszottam el szobatársaim előtt, és élveztem a játék hatását, az alakítás izgalmait, a jelenetek kidolgozottságát, megfigyeléseim pontosságát és részlettanulmányaim megbízhatóságát. Az első szobatársam egy szlovén kereskedősegéd volt, fehérbőrű, nyílt tekintetű, kék szemű óriás, huszonnyolc év körüli legényember. Tiszta volt, figyelmes, naív és félművelt; szerette a kék színű ingeket, a pirosfehér csíkos nyakkendőket és a szürke öltönyöket; kezdő beteg jóalvó, jóétvágyú. Könnyű dolgom volt: építésszámológép voltam, a háborúban százados, aki részt vett Szlovénia felszabadításában, elég jól ismertem ezeket a harcokat leírásokból és katonatiszt ismerőseim elbeszéléseiből, a háború előtt majd minden nyarat Szlovéniában töltöttem, a Pohorje környékét különösen jól ismerem, falvak neveire emlékszem még, tájakra, utakra, s a stájerškói szlovén paraszt gondolkodását, kedélyét is fel tudom idézni. A német katona logikájáról sok mindent tudok, a visszavonulási taktikájukról nemkülönben, láttam őket hadifogoly mivoltukban is. Nem volt nehéz szerep: a fáradt, sokat átélt, ideges ember szükségességével meséltem neki a harcokról, amelyeket akkor találtam ki, s amikor ez a kékszemű óriás egy

nap részletes térképet is hozott Szlovéniáról, elbeszéléseim szinesebbek és még elevebbek let ek. Mindössze egy hónapig voltunk együtt, mert állapota annyira javult, hogy nem volt többé szüksége szanatóriumi kezelésre. Mérnök úrnak szólított. s kissé meghatódott, amikor elköszöntünk egymástól. A második egy leszerelt horvát katonatiszt volt, akit leszerelése után egy statisztikai hivatal főnökhelyettesévé neveztek ki. Alacsony, köpcös, kopaszodó, izgága, okoskodó ember volt, vitára mindig kész, aki valószínűleg igyenge tiszt volt, de főnökhelyettesi minőségben sem viheti sokra, néhány elejtett szavából láttam, hogy a statisztika alapvető kérdéseiben ájékozatlan, s amit a társadalomtudományról tud, az a katonaságnál ragadt rá. Valami zagyva „aktivista” nyelven beszélt, állandóan emelt, szónoki hangon, sűrűn használva az „apszalút” kifejezést, így, ebben a hibás formában, s az ember sohasem lehetett biztos, hogy a legköznapibb mondat megsúszsa-e az „apszalút” nélkül. Számára egy külkereskedelmi cég főkönyvelője voltam, gazdasági szakember, aki számokban gondolkodik, s minden kísérletét, hogy politikai „szónokiakat” tartson és „megneveljen” azzal hiúsítottam meg, hogy gazdasági éleünk kérdéseiről beszéltem neki, a külföldi piacok meghódításáról, a minőségi termelés fogyatékoságairól nálunk, és kudarcainkról is, s azt állítottam, hivatkozva németországi, belgiumi és angliai tapasztalataimra (soha nem jártam ezekben az országokban a háború után), hogy nálunk a munkaszervezés terén semmi sem történt, mi még mindig erővel és nem ésszel dolgozunk. Ezen a területen annyira járatlan volt, hogy könnyen elhallgattattam. Ha ez nem sikerült, mert mindenáron fölényes akart maradni, egy kicsit „ellenségnek” is tartott az állhatatosan ismételtgetett nyugat-európai „tapasztalataim” miatt (amit az ő bosszantására talál am ki), akkor a nőkről kezdem neki beszélni. Agglegény voltam, kéjenc, akit csak a fiatal lányok ér-

dekelnek, mert a változást kedvelem, az újság ingerét, a tapasztalatlanságot minden titkát ismerem, hosszú történeteket találtam ki arról, hogy milyen állhatatosság kell sokszor ahhoz, hogy az ember elérje célját, mennyi ravaszság, s az ő képzeletében az az egyszobás fürdőszobás legénylakásom (ezt is kitaláltam) büntánya lett, ahol tizennégy tizenöt éves lányok pucéran lapoznak valami fényképalbumot, teli megdöbbenő, Párizsban szerzett eredeti fényképfelvételekkel, s én szorosán mellettük ülve, átkarolva őket, a „szerelem művészetéről” beszélek. Ezekkel a mesékkel tökéletesen leszereltem. Állhatatosan hallgatott, egyetlen megjegyzést sem tett, a szexuológia ismeretlen terület volt számára, ijesztő és vonzó egyszerre, félt közbeszólni, mert attól tartott, hogy kineveitem járatlanságát ezen a téren, őrizni akarta a tekintélyét és a fölényét ezekben a pillanatokban is, s talán attól is félt, hogy egyetlen méltatlankodó szavára elhallgatók és akkor önmagát foszotta meg ezektől az érdekes meséktől. Amikor három hónap múlva elváltunk egymástól, úgy tapasztaltam, hogy a fölénye, biztonsága mintha egy kissé megingett volna. Egy dalmát tanító volt a harmadik, magátemesztő, szikári-típus, hallgatag, váratlanul és hirtelen kirobbanó természet, apróságok izgatták: a rend lett a szenvedélye. Súlyos beteg volt, műtétre készült, alig voltunk egy hétig együtt; soha többé nem jött vissza. Itt temették el, segitettem a holmiját összepakolni, és megpróbáltam megvigasztalni fiatal, lányoskinézésű, vézna feleségét a temetés után, két gyereke volt, apró, iskolásgyerekek, meséltem neki arról, hogy milyen jókedvű volt még az utolsó napokban is (állandóan lehangolt volt és kedvetlen), hányszor emlegette a feleségét, a legszebb és a legjobb aszszonyt, és a gyerekeket (egyszer sem szólt róluk és azt sem tudtam róla, hogy nő), hogy nem voltak fájdalmi (három napig morfiiummal csilapították elviselhetetlen fájdalmát

és oxigén-palackokkal próbálták enyhíteni a nehézlégzés zavarait), hogy az operáció százszázalékosan sikerült, de a szív mondta fel a szolgálatot (reménytelen eset volt; és az orvosok állandóan halasztgatták a műétet, hogy elkedvetlenítsék, s csak az egyre hevesebben fellépő követelésének engedtek, amikor végül is az operáció mellett döntöttek). A negyedik, egy szlovén faipari vállalat igazgatója volt, magas, deszkasovány, pápaszemes alak, kiugró adámcsutkával, franciasapkával a fején, reggeltől estig hóna alatt állandóan aktatáskát szorongatva, amelyben három teli borosüveg van: ez volt a napi adagja és egész napi elfoglaltsága a bor beszerzésében és elfogyasztásában merült ki: a félrészeg ember jóhiszemű zavarodottságával vette tudomásul, hogy királypárti vagyok, kint voltam az erdőben Drázsáékkal, szakállam volt és embert öltem, szorongva hallgatta, amikor szidtam a horvátokat, a szlovéneket, a katolikus-fajtát és ígéretet tettem, hogy valamennyiüke kiirtjuk, mert addig nem lesz béke és nyugalom ebben az országban. Valami fizikai undort éreztem ennek az embernek a közelében, sokat köhécselt, furcsa, szeszélyesen kirobbanó köhögések voltak ezek, éjszakánként is felriasztottak álmomból, a fontoskodó igazgató köhüntését hallottam mindig bennük, aki így kívánja tudomásul adni az alkalmazottaknak, hogy észrevette lustálkodásukat. Heteken át nem szóltunk egymáshoz, ha megpróbált egy-két szót szólni, akkor minden összefüggés nélkül arról beszéltem, hogyan kell szakszerűen kést élesíteni az emberöléshez. Akkor elhallgatott, került, a szomszédos szobák egyikében két szlovén lakott, egy mérnök és egy újságíró, náluk lebzelt egész nap, a borospalackokat is oda hordta, és csak az esti csengetéskor jelent meg. Nem is tudom, hogyan ment el és mikor; egyik sétám után, amikor hazaértem, egy ismeretlen fiatalember feküdt a helyén, aki, amikor beléptem, hirtelen felugrott az ágyból, bocsánatot

kért, hogy így, pizsamában mutatkozik be. Crnagorai volt, vegyész-mérnök, barnaarcú, szépvonású fiatalember, szálás növésű, bőbeszédű, aki mérnöki pályafutásának a legelején tartott, amikor a kezdődő betegségét felfedezték, s azonnal ide utalták. Számára könyvtáros voltam az egyik ismert tudományos intézetben és költő. Könyvekről beszéltem neki, a nagy költői művek olvasmányélményéről, elsősorban a drámairodalomról, itt már otthonos területen mozogtam, aztán a könyvtármunkáról, apró felfedezéseimről ezen a téren, kertes kis házamról a nagyváros közvetlen közelében (egyetlen szobám van a nagyváros legelhanyagoltabb utcájában), párizsi diákságomról, amikor mindennél jobban érdekelt a bokszt, az ökölvívás (soha nem voltam egyetlen mérkőzésen sem), fényes nappal elegáns ruhában, kabátom hajtokáján fehér krizantémmal és mezítláb közlekedtem a sugárutakon és így lettem közismert Párizsban (soha ilyesmit nem tettem és a kutya sem ismert Párizsban), a nyilvános házak életéről (erről jóval kevesebbet mondtam el, mint amennyit tudok); hálás közönségnek bizonyult, a fiatal intellektueleknek abból a fajtájából volt, amelyet még nem kezdett ki a sznobizmus, tud még őszintén lelkesedni és fenntartás nélkül gyönyörködni abban, amit felmutatunk neki. Heteken és hónapokon játszottam ezt a szerepet, testhez álló volt, mintha rámszabták volna. Költeményeimet francia nyelven írom és Párizsban adom ki; mivel franciául nem tudott, fordításokat rögtönöztem, érthetetlen és értelmetlen verseket állítottam össze és felolvastam. Láttam arcán a megdöbbenést és azt az erőfeszítést, hogy ezeket a verseket megértse, felfogja. Az utolsó héten történt, talán három nappal távozása előtt, éppen Shakespeare Othelloját olvastam alvást előtt, egyik kedvenc szerepem volt az Othello, a vegyész-mérnökkel is elolvastattam, amikor ő, felkönyökölve a szomszéd ágyon és bocsánatot kérve, hogy megzavar olvasás közben,

megkérdezte tőlem, hogyha Desdemona lenne a feleségem és biztos lennék abban, hogy megcsal, megfojtánám-e. Furcsán hangzott a kérdés, váratlanul is ért. Félretettem a könyvet. — Nem, mondtam, nem ölném meg a feleségemet, még akkor sem, ha tetten érném. De biztos vagyok abban, hogy sohasem csál meg — tettem hozzá. — Nem tudtam, hogy nős, mondta erre ő mentegetőző hangon. — Hét évvel ezelőtt nősültem, feleségem akkor tizenhat éves volt, én pedig negyvenhárom. Az éjjeliszekrényem fiókjából egy nagyobb borítékot vettem elő, fényképekkel. — Itt van, ez ő, mondtam, s válogattam a képek között. — Ez is ő, ez itt egy közös felvételünk, amikor kettesben vártuk az újévet odahaza, ez pedig... Láttam, hogy még mindig az első fényképet nézi, azt, abban a könnyű nyári ruhában, mély kivágással, meztelen karokkal, lábán magassarkú papucsipővel. És láttam, hogy a nőt nézi, a nőtényt, s szemeiben furcsa fény gyúl ki; ezt a tekintetét nem ismertem. — Gyönyörű nő, mondta aztán halkan. — Gyönyörű és tehetséges és okos. Színész nő. (Nem tudom, miért hazudtam ezt akkor, később töprengtem rajta, de nem találok rá magyarázatot.) — És nem féltékeny, egy cseppet sem, kérdezte, hónapok óta nem látta, egyedül van egy nagyvárosban, színész nő. — Nem, válaszoltam, nem vagyok féltékeny (hazudtam, mert abban a pillanatban éreztem, hogy nem szeret, hogy megcsal, hogy éjszakáit idegen férfi mellett tölti, láttam magam előtt a férfit: magas, vállas, magabiztos volt, negyvenes, haja simán hátrafésült, halántéka körül őszülő, magas homlokú, sűrű szemöldökű, sötét szemű, orra kissé markáns sasorr, gúnyos száj, energikus áll; így láttam magam előtt ezt az ismeretlen férfit, aki egyetlen ismerősömrre sem hasonlított, de mind-egyikből volt benne valami, és tudtam, ha megszólalna, hangja sem lenne idegen). Még csak ennyit: elutazása utolsó napján, kíváncsiságból, vagy megkívánásból, amikor

nem voltam a szobában, bevásárolni mentem délelőtt a szövetkezeti boltba, a vegyész mérnök kivette az éjjeliszekrényem fiókjából a fényképeket és újra végignézte: az asszonyt kívánta látni. Valamennyi kép itt van, hiánytalanul, de amikor visszahelyezte a borítékba, eltévesztette a sorrendet, mert nem ismerhette a képek keletkezési időrendjét, ami szerint én szoktam sorbarakni a képeket. Így tudtam meg, hogy megnézte az asszonyt. Ezt csak akkor állapítottam meg, amikor már elment. De ha előbb veszem észre, akkor is, nem tudom, lehet, hogy akkor sem szólok semmit. Egyedül vagyok, már harmadik napja, magam egy kétágyas szobában, és nem érzem azt a felszabadultságot, amit ilyenkor érezni szoktam. S nem készülök többé a *változásra* sem. Az a hatodik szobatársam talán már útban is van; fáradtan ül egy kávéházi asztal mellett, szemeiben az éjszaka virraszt és harmatos hajnali hegyoldalak fénye ragyog, várja az esti autóbust és valamivel kilenc óra előtt belép ide, ebbe a szobába. S szembetalálja magát egy ötvenéves, őszhajjú, világos szemű férfivel, egy keserű, fáradt férfiarccal: a szemek sarkában apró ráncok bújnak meg, szájszögletében a fanyar kiábrándultság hallgat, és egykedvű tekintetében nyoma sincs az emberi kíváncsiságnak és a megismerés örömeinek. Talán nem is sejti, hogy színésszel áll szemben, emberrel, akinek egyetlen kívánsága van: az *állandóság* megélése.

hírad...

(Ma kiválasztottam egy rajzot az ötvennyolcban készülték közül, alaposan kielemeztem minden részletét, szigorúan és könyörtelenül számbavettem mindazt, ami ott kezdetleges, ami felesleges benne, mindent, ami ma bántó számomra. Most nekiültem újrafogalmazni az élményt, az érettségnek ezen a fokán és két éves állandó munka eredményei és tanulságai alapján; az első részletekkel már el is készültem, a magától kínálkozó összevetés igen tanulságos: ott: keresés volt, tévelygés, az élmény intenzitásának teljes átélése, de erőtlen megvalósítása, itt: minden határo-

zott, befejezett, összefoglalt és egységes egész. Igaz, az első élmény újra éltetése, felelevenítése nehéz, de az első élmény feiszikadásával újra lehetővé válik az élmény talajának ismételt, friss megmunkálása: új élmények rakódnak le a régi köré: a bomlás anyagában is ott él a napereje és a felhők játéka.)

(A szkeptikus író, aki az imént még nyugodt, megfontolt kérdéseket tett fel, most egy pillanatra megáll és emlékezni kezd. Igen, voltak, talán még ma is élnek, ha meg nem haltak, olyan írók, akik úgy hitték, a „jugoszláviai” magyar irodalom fejlődésének az a betetőzése, ha az írók művei Budapesten jelennek meg, a magyarországi magyar könyvpiacra és az ottani magyar írókkal fússanak versenyt és érdemeljék ki ott az írói elismerést. Akit az ottani irodalmi közvélemény kitüntet a figyelmével, azt bátran írónak tekinthetjük itt, Jugoszláviában.)

S voltak írók, akik házalni kezdték kézírataik kiadása ügyében Budapesten, vagy kézirat paksamétákat küldözgettek, és ajánlott-expressz leveleket írkáltak, mert úgy hitték, hogy a „jugoszláviai” magyar irodalom alkotásainak fémjelzését csak Budapest végezheti el.

Lógó orral tértek meg honukba: tévedtek! Kell a magyar kézirat, de akkor felesleges a „jugoszláviai”, tehát alaposan „lektorálni” kell a kéziratot.

Sokszor „lektorálni” sem volt érdemes: a kézirat magyar kéziratnak sem volt jó.

S voltak, talán még ma is élnek, ha meg nem haltak, olyan írók, akik úgy gondolták, hogy a „jugoszláviai” magyar irodalom fejlődésének az a kulminációja, ha az írók műveit, szerbhorvát nyelven, Beograd adja ki, s a szerbhorvát irodalmi közvélemény bírálja el a művek értékét, súlyát. Nosza, gyorsan kerítsünk egy fordítót, induljunk el házalni Beogradban is, és érkeztek egyre a kézirat-paksaméták, és egymást érték az expressz-ajánlott levelek.

Az eredmény? Lógó orral tértek vissza az írók: rossz a fordítás!

A magyar írók nem adhatják ki, mert nincs egyetlen valamire való fordítónk, pedig sokszor nem a fordítóban volt a hiba, hanem az íróban, pontosabban a művében, a mű mondanivalójának erőtlenségében, amit a legkiválóbb műfordító sem volt képes erővé változtatni.

És az emlékező író újra megáll és körülnéz: nem kövezik meg ezért a gúnyos csipkelődésért és epés megjegyzésért íróársai?

De szükség van a gúnyra és az öngúnyra, hogy magunkra eszméljünk. Nincs most időnk kesergésre sem, régi dolgok felidézésére, és felhánytorgatására.

Lemaradunk?!... Nem maradunk le!)

